

**“МУМТОЗ АДАБИЁТНИНГ ДОЛЗАРБ
МУАММОЛАРИ”**

*мавзусидаги Республика илмий-назарий
анжуман материаллари*

филология фанлари доктори, профессор

Ҳамиджон Ҳомидов

таваллудининг 85 йиллигига бағишланади

Тошкент-2020

**АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ
ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ
ЎЗБЕК АДАБИЁТИНИ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ КАФЕДРАСИ**

**Филология фанлари доктори, профессор Ҳамиджон
Ҳомидов таваллудининг 85 йиллигига бағишланган
“МУМТОЗ АДАБИЁТНИНГ ДОЛЗАРБ
МУАММОЛАРИ”
мавзусидаги Республика илмий-назарий анжумани
материаллари**

Тошкент-2020

УЎК 821.512.153

КБК 84

Ҳомидий.

Мумтоз адабиётнинг долзарб муаммолари [Матн]: – Тошкент: Navoiy universiteti nashriyot matbaa uyi, 2020. – 318 б.

Ушбу тўпламда “Мумтоз адабиётнинг долзарб муаммолари” мавзuidaги республика илмий-назарий анжуманига юборилган илмий мақолалар жамланган. Тўпламда филология фанлари доктори, профессор Ҳамиджон Ҳомидий ҳаёти ва илмий фаолиятига бағишланган илмий, илмий-оммабоп мақолалар, шунингдек, ўзбек мумтоз адабиётининг ўрганилишига доир илмий мақолалар ўрин олган. Китоб филолог мутахассислар, илмий тадқиқотчилар, магистр ва бакалавр талабалар ҳамда кенг ўқувчилар оммасига мўлжалланган.

Муаллифлар қарашлари ва асарлар номларидаги имло таҳририят нуқтаи назаридан фарқланиши мумкин.

Масъул муҳаррир:

Марғуба Абдуллаева,

филология фанлари номзоди, доцент

Таҳрир ҳайъати:

Мўминжон Сулаймонов, Абдулҳамид Қурбонов, Жасур Маҳмудов,
Ҳуснигул Жўраева, Озода Тожибоева, Матлуба Жабборова.

Тўплам Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети “Ўзбек адабиётини ўқитиш методикаси” кафедрасининг 2020 йил 2 декабрдаги 6-сонли баённомаси билан нашрга тавсия этилган.

2. Ҳусайн Бойқаро Девони. – Боку: Озар нашр, 1926.
3. Девони Ҳусайн Бойқаро. – Истанбул: Бурҳониддин Эранлар матбааси, 1946.
4. Девони Султон Ҳусайн Бойқаро. – Кобул: Аз наشريёти муассасаи “Табъи китоб”, 1968.
5. Ўзбек адабиёти намуналари. 1-жилд. Тузувчи: Фитрат. – Тошкент – Самарқанд: Ўзнашр, 1928.
6. Ўзбек адабиёти тарихи хрестоматияси. 1-том. – Тошкент: Ўқувпеднашр, 1941.

“ЖАМШИД ҚИССАСИ”НИНГ ОҒЗАКИ ВАРИАНТИДА БОШ ҚАҲРАМОН СИЙМОСИ

Матлуба ЖАББОРОВА,
ТошДЎТАУ катта ўқитувчиси, PhD

Маълумки, қиссалар оғиздан оғизга ўтиб, авлодлар алмашинуви давомида бадий жихатдан сайқалланиб, халқ оғзаки ижоди ва ёзма адабиётнинг уйғунлашуви натижасида китоб ҳолида бизгача етиб келган. Қиссаларда матннинг назм ва наср аралаш ҳолатда келиши табиий. Аммо баъзан қиссаларнинг оғзаки варианти фақат насрдан иборат бўлиши ҳам мумкин.

Қиссаларнинг халқ орасида оммалашишида, одамларга етиб боришида қиссахонларнинг ўрни катта бўлган. “Ўтмишда эпик асарларни халққа етказувчилар қаторида қиссахонлар машҳур бўлган. Қиссахонлар халқ дostonларининг қайта ишланган нусхаларини, қизиқарли таржима ҳикояларни, классик адабиёт намуналаридан “фольклорлаштирилган” вариантларини, турли хил жангномаларни чойхоналарда, ҳар хил йиғинларда ёдаки ёки кўлёзма ва босма матн асосида ўзларига хос

оҳангда ўқиганлар”⁷⁴. Фольклоршунос олимлар ана шундай ровийлар томонидан айтилган қиссаларни ёзиб олиб, магнит тасмаларига муҳрлашган. Ушбу захира Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институтининг “Фольклор архиви”да сақланади. Мазкур архивда “Жамшид эртаги” ва “Жамшид қиссаси” номли икки хил халқ нусхаси ҳам мавжуд. Қиссанинг икки намунаси ҳам бир айтувчи томонидан, Тожикистон Республикаси Қўрғонтепа вилояти, Ёввон туманида яшовчи Тангиров Холбой акадан “Жамшид эртаги”⁷⁵ 1974 йилда, “Жамшид қиссаси”⁷⁶ 1977 йил 15 июнда ёзиб олинган.

“Жамшид эртаги” саккиз қисмдан иборат, бироқ уларнинг бешинчи ва олтинчи қисмлари йўқолган. Тўртинчи қисм охири Равшан ва Равшанак, Шермат Шевашийларни қўлга тушгани воқеаси билан тугаб, еттинчи қисм Бодрафторнинг Жамшидни янтоқчи чолнинг уйидан топганлиги воқеаси билан бошланади. Ушбу вариантнинг охири Маликаи Дилсўзни Хўжа Афрўз савдогар қиёфасида Жамшид ва Бодрафторни Партанги Зангининг қўлидан қутқариши билан тугайди. Мазкур нусхада воқеа мантиқан якунланмаса-да, эртакларга хос “ҳамма мурод-мақсадига етибди” жумласи билан тугалланади. 1977 йилда ёзиб олинган “Жамшид қиссаси”даги воқеалар ривожинисбатан узоқроқ давом этади. Хусусан, унда воқеаларнинг ечими мавжуд. Биринчи тасмада эса Хунхор, Лайливаш билан боғлиқ зиддиятлар ўз ечимини топмаган. Бизнингча, унинг эртақ деб номланишида ҳам англашилмовчилик бор. Чунки асарда эртакларга хос бошланма “Бир бор экан, бир йўқ экан” бошланмаси учрамайди. Иккинчидан, мазкур вариант иккинчи маротаба “қисса” номи билан қайта ёзиб олинган нусха билан сўзма-сўз бир хил. Шу сабабли,

⁷⁴ Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980. – Б. 192.

⁷⁵ Жамшид эртаги. Айтувчи: Х.Тангиров. ЎзР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти Фольклор архиви. Магнит тасма. Инв. №84. 1974.

⁷⁶ Жамшид қиссаси. Айтувчи: Х.Тангиров. ЎзР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти Фольклор архиви. Магнит тасма. Инв. №102. 1977.

мазкур №74 магнит тасмани “Жамшид қиссаси”нинг номукаммал шакли дейиш тўғрироқ бўлади.

Оғзаки қиссанинг дастлабки намунаси тўлиқ бўлмаганлиги сабабли, иккинчи 1977 йил ёзиб олинган “Жамшид қиссаси”ни таҳлилга тортишни лозим кўрдик. Қисса воқеалари шундай бошланади. Рум шаҳрида Нух пайғамбар подшолик қилиб ўтгач, унинг авлоди Хушанг, Душанг, Пушанг, Алп Фаришта, Довуд Тамруз шоҳлик қилиб, оламдан ўтишади. Кузатганимиздек, қиссанинг бошланиши анъанавий сюжетдаги каби, фақат подшоҳларнинг номланишида фарқ бор.

Жамшиднинг оғзаки қиссаси ёзма вариантидан бирмунча фарқ қилади. Ёзма қиссада Таҳмураснинг ўғли иккита бўлганлиги, каттасининг исми Қаҳрамон, кичик ўғлининг исми Жамшид эканлиги баён қилинса, оғзаки вариантда Жамшиднинг ака-укаси йўқлиги айтилади. Ҳар икки вариантда ҳам подшоҳнинг ўз фарзандини синаш лавҳаси мавжуд. Ёзма манбада тасвирланишича, бир куни шоҳ Таҳмурас икки ўғли ўйнаб ўтирганида кичигига қараб тикилиб қолади. Шунда онаси *“– Эй подшоҳ, бу ўғлунгизда нима сир кўрдунгиз? – деди. Шоҳ Таҳмурас девбанд айдик, – Бирмунча қўғурчоқ ва бирмунча ошук ва ўз холиға яраша ўқ-соғдоқ, найза ва қилич олиб келинглар. Мен бу ўғлумни синаб ва озмоиш қилиб, боқай, деди”*⁷⁷. Буларнинг барчасини тайёр қилишади. Шунда Жамшид бориб *“қўғурчоқларни ташлаб, они ошукларни олиб, сандуққа суқуб бир фасл ўйнади. Андин ўқ, соғдоқ, найза ва қилични олиб, белиға боғлади.”* Шоҳ Таҳмурас Жамшиднинг ҳаракатларини кузатиб, унда подшоҳликка хос белгиларни кўради ва ўз ўрнига подшоҳ қилишини васият қилади. Таҳмурас вафот этгач, ўрнига Жамшид подшоҳ бўлади.

Оғзаки вариантда Довуд Тамруз бир неча йил подшоҳлик қилади. Бироқ фарзанди, борми-йўқми билмайди. Шунда хотинини чақириб, *“Эй*

⁷⁷ Жангноман подшоҳ Жамшид. Тошбосма. Инв.№118. – Б. 5.

хотин, бизнинг рўзгор қилғонимизга бир неча йил бўлди. Бизда фарзанд борми, йўқми?”– дейди. Хотини уларни Жамшид деган ўғли бор эканлигини, айна вақтда етти ёшдалигини, ҳар куни қирқ, қирқ беш жўраси билан тоққа чиқиб, қамишдан от қилиб чопиб келишини айтади. Довуд Тамруз Жамшидни олиб келтириб, *“ўзимдан бўлганми, ўйнашдан бўлганми”* деб синамоқчи бўлади. Жамшиднинг йўлига чиройли безатилган қўғирчоқ билан бобоси Нух пайғамбардан қолган саричой (ёй)ни қўяди. Жамшид келиб, буларни кўради ва отасининг синамоқчи эканлигини билади. Қўғирчоқни синдириб ташлаб, *“Ҳазрати Нух пайғамбардан қолган саричойни олиб, бир тол ўқни солиб тортти. У боши бу бошига жипс тегди. Ҳар бошидан гуриллаб ўт чиқаверди. Ош пишириб, гўшт пишириб тортиб, тўхтатиб жойига қўйиб”* отасининг олдига кириб борди. Довуд Тамруз Жамшидни ўзининг ўғли эканлигини билиб, оқсоқол ақобирларини чақиради. Мен ўлсам, ўрнимга кимни подшоҳ қиласизлар, деб сўрайди. Улар Жамшидни подшоҳ қилишини айтишади. Шунда Довуд Тамруз ундай бўлса, ўлмасимдан ўзим подшоҳ қилай, деб етти ёшли ўғлини тахтга ўтқазади.

Кузатганимиздек, ҳар иккала вариантда ҳам Жамшидни синаш лавҳаси мавжуд. Ушбу синов мотиви асосан эртақларга хос бўлиб, аксарият дostonларга ҳам кўчган. Масалан, “Алпомиш” дostonида Ҳакимбек ҳам синов жараёнида бобоси Алпинбийдан қолган, ўн тўрт ботмон биричдан бўлган парли ёйини кўтаради. Шу пайти Ҳакимбек етти ёшда бўлади. Оғзаки вариантдаги Жамшиднинг ҳам етти ёшида бобосидан қолган ёйни тортиб синовдан ўтиши жараёнлари ўзбек халқ дostonлари сюжетларини эслатади.

Қиссанинг ёзма нусхалари 1821 йилдан 1916 йилгача амалга оширилган. Оғзаки варианты эса 1974 ва 1977 йилларда ёзиб олинган. Асарнинг дастлабки ёзма нусхасида Жамшидни синаш мотиви бошқачароқ тасвирланган: отаси қўғурчоқ, ошиқ, ўқ-соғдоқ, қилич каби

қурол воситалари орқали унда ҳарбий аслаҳага, давлатни бошқаришга қизиқиши бор-йўқлигини аниқлайди. “Нух пайғамбарнинг ёйи”ни кўтариш лавҳаси қиссага кейинроқ, Хунхор томонидан Баҳромни синаш лавҳасида киритилган. Оғзаки вариантда эса асарнинг бошидаёқ Довуд Тамруз етти ёшли Жамшидга бобоси Нух пайғамбардан қолган ёйни кўтартириб, асли ўзининг насли эканлигини аниқлайди. Демак, ўзбек халқ достони “Алпомиш”га хос бўлган “етти ёшли боланинг бобосидан қолган ёйни кўтариши” лавҳаси қиссанинг кейинчалик оғиздан оғизга ўтиб сайқалланиши жараёнида қўшилган. Келтирилган ушбу синов мотиви орқали қисса қаҳрамонининг шунчаки жасурлиги эмас, унинг куч-қудрати беқиёслигини тушуниб етилади ва воқеа давомида ундан “катта натижалар” кутилади.

“Мирзо Жамшид” номининг юзага келиши ҳам вариантларда турлича рўй беради. Масалан, оғзаки вариантда Жамшид даставвал қиморбозларга чой ташувчи сифатида ёлланади ва чаққонлиги, меҳнатсеварлиги, уддабуронлиги тилга тушиб, “сен Жамшид эмас экансан, мирзоларга чой қуйгич, Мирзо Жамшид экансан” деб мақталади. Натижада Мирзо Жамшид номини олади. Ёзма вариантда эса “Туронзаминга борган Жамшид ўз номини беркитиб, ўзига Мирзо Жамшид от қўйди”, дейилади.

Ёзма вариантда Жамшид буюк кашфиётларни амалга оширгач, Рум подшоҳига “менга бўйсунсин” мазмунида хат ёзади. Жамшид асли Каён шаҳридан бўлади. Демак, у Хунхордан “отасининг юрти”ни талаб қилмайди, шунчаки, уларга тобе бўлишини хоҳлайди. Бу жиҳатдан олиб қараганда, қиссанинг оғзаки ва ёзма вариантида икки хил ғоянинг ривожланишини кузатамиз. Биринчиси, оғзаки вариантда Жамшид отасининг тахтини, ўз меросини қайтариб олиш учун ҳаракат қилади. Иккинчиси, ёзма вариантда эса Жамшиднинг даставвал ибратли жиҳатлари алоҳида қайд этилиб, ҳукамолар томонидан “подшоҳ Жамшид

Машриқдин Мағрибға, Ямандин Ёсарға, Жобалақодин Жобаласоғача, етти иқлимға подшоҳ” бўлиши ва шунга муносиб эканлиги таъкидланиб, ана шу мақсадда, яъни адолатли подшоҳ ҳукмронлигидаги марказлашган давлат барпо этиш ғояси остида ҳаракат қилади. Демак, дастлаб ёзма вариантда тасвирланган асарнинг ғоявий, тасвирий, ҳажмий жиҳатдан кенглиги оғзаки вариантда анча торайган. Агар давр нуқтаи назаридан олиб қарасак, “қисса яшаган давр учун” марказлашган давлат қуриш ғоясидан кўра мустақиллик, ўз юртига эгалик қилиш ғояси энг долзарб ҳисобланган.

Қиссада халқ оғзаки ижодининг турли жанрлари уйғунлашиб кетган. Масалан, қийин вазиятда Жамшид қора бўрон ҳосил қилиб, одамлар орасида “ғойиб” бўлгач, бир чойхоначига дуч келади. Унга ўзини савдогар, деб таништириб, чойхоначи билан кийим-бошларини алмаштиради. Чойхоначи кийимида ўтирган Жамшидни дўстимиз, деб ўйлаган овчилар унга овлаб келган ўлжаларини бериб, кабоб қилишни буюради. Ўзлари чарчаб ухлаб қолади. Жамшид кабоб пишганидан сўнг очликка чидолмай ҳаммасини еб қўяди. Кабобнинг ўрнига сихга эшакнинг тезагини териб чиқади. Ўзи эса қочиб кетади. Жангнома дoston қаҳрамони характериға мос келмайдиган ушбу лавҳа бизнингча дoston сюжетиға бемақсад киритилган. Бундай ҳийла-найранг асосида иш кўриш ҳам асосан эртак қаҳрамонлари учун хосдир. Оғзаки вариантдаги “Жамшид қиссаси”нинг воқеалари айнан сўзма-сўз такрорланган “Жамшид эртаги” деб номланувчи иккинчи магнит тасманинг мавжудлиги фикримизни асослайди. Чунончи “ўзбек сеҳрли-фантастик эртаклари ўз сюжетлари билан халқ дostonларига жуда яқин туради. Ҳатто бир тема, сюжет атрофида ҳам эртак, ҳам дoston ижод этилганини кўриш мумкин”⁷⁸. Демак, асар даставвал яратилаётганида, жангнома типигади анъанавий Жамшид мавзуси асос қилиб олинган ва

⁷⁸ Жалолов Ғ. Ўзбек фольклорида жанрлараро муносабат. – Тошкент: Фан, 1979. – Б. 52.

унга халқ оғзаки ижодидаги турли эртагомус, ривоятумус, афсона ва дostonларга хос лавҳалар “ёпиштириб” чиқилган, натижада халқ ижодидаги бир қанча тур, ҳатто жанрлар (қиссанинг ёзма вариантыда наср ва назм аралаш ёзилган – М.Ж.) бир-бирига сингиб, “аралашиб” кетган. Шу сабабли ушбу жангнома асарда эртақ, ривоят, афсона ва романик дostonларга хос лавҳаларни кузатиш мумкин.

Оғзаки қиссада халқ эртақларига хос воқеадан воқеага ўтиш, махсус зачинлар “энди сўз мунда турсин, гапни фалончидан эшитинг; булар йўлда кетаберсин, фалончидан сўз сўзлайлик” каби сўз қурилмаларидан фойдаланилган. Хусусан, қиссахон подшоҳ Жамшидни ўз ҳамроҳлари билан бир ўтинчи чолнинг уйига “яшириб”, сўзни шаҳри Туронда подшоҳ Жамшиднинг ўрнида подшоҳ бўлиб қолган Маликаи Дилсўз воқеаси билан давом эттиради. Яна гапни шу ўринда қолдириб, эътиборни “Жамшид тахтга ўтирганидан” аввал содир бўлган воқеага қаратади. Жамшиднинг отаси Довуд Тамруз подшоҳлиги даврида унинг ҳукмида Бодранги Азиз деган айёри бўлганлиги, унинг подшоҳ Тамрузга кўп нафи текканлиги, подшоҳ ўлганидан сўнг айёрликни йиғиштириб, тоат ибодат билан машғуллиги айтилади ва ушбу қисқагина “тушунтириш”дан сўнг сюжетга яна бир қаҳрамон Бодрафтор киритилади. Бодрафтор қисса давомида Жамшидни мушкул вазиятлардан қутқарувчи, чорасиз қолганида ёрдам берувчи энг яхши дўсти, ҳомийси сифатида тасвирланади.

Асарда Жамшиднинг яна бир инсонпарварлик хислати тингловчи эътиборини ўзига тортади. Жамшид жанг майдонида енгилган биронта душманини ўлдиртирмайди, уларга шафқат қилиб, ўз динига киришга даъват қилади, динини қабул қилиб, мусулмон бўлса, яқин ёр-жўрасига айланади.

Оғзаки вариантда ҳам жанг тасвирлари ўта ҳароратли ва жонли тарзда акс эттирилади. Қиссагўй баҳодирларнинг қудратини, жанг

лавҳаларини тасвирлашда муболаға, ўхшатиш, жонлантириш, ғулув санъатларидан унумли ва ўринли фойдаланган. *“Партани Занги бориб майдонда турди, филбон филни кўю жуборди. Фил шарқираб, гуркираб келиб урди, Партани Занги тиззаси баравар тупроққа кириб қолди. Калласидан хуши қочиб, беҳуш қолди. Ўзига келиб филга шундай қилич солдики, шундай катта фил икки жерга қийқираб айрилиб кетти”*. Бунни кўриб, Хунхорнинг бошидан “хуши учиб”, аскарларини Румни ичига олиб кириб, дарвозани беркитиб кўяди.

Воқеалар асарда бир маромда давом этмай; тасвир ўрни воқеадан воқеага кўчиши, айниқса, янги образларнинг киритилиши натижасида сюжет лавҳалари тобора қизиқарли тус олади. Сафар мотиви таркибида асарга киритилган ҳар бир янги персонаж орқали қиссанинг воқеа кўлами кенгаяди; тасвирлаш жараёнида ранг-баранглик юзага келади.

Асарда образларнинг характер тизими ҳам ўзига хос тасвирланган. Масалан, Жамшиднинг дўсти Шермат Шевашининг характерида ўзбек йигитларига хос вафодорлик, садоқат ва ўта ориятли тасвирланади. Шермат Шевашининг дор остида ўлимга ҳукм қилинганида ҳам Жамшидга содиқ қолиши, дўсти учун жонини аямаслиги ва ўз вазифасига масъулият билан ёндашиши ушбу образнинг ибратли томонидир. Айниқса, Баҳроми Хитойи майдонда Шермат Шевашини номини айтиб, майдонталаблик қилганида, Шермат Шеваши Жамшиднинг норозилигига қарамай, “шунча халқни ичида отимни айтиб чиқти, чиқмасам ундан ўлганим яхши” деб майдонга тушади.

Шунингдек, қиссада аёллар образи ҳам эътиборга лойиқ. Қиссада мард, жасур, ифбатли, оқила аёллар образининг типик вакили сифатида Маликаи Дилсўзнинг “жамиятда ўз ўрнига эга аёл” тарзида тасвирланиши асар яратилган даврдаги аёлларга бўлган “паст” назарнинг йўқолиши ва жамият бошқарувига аёлларнинг жалб этилиши билан белгиланади. Асарда аёлларнинг ҳам ижтимоий ҳаётда эркаклар

билан тенг бўла олиши, яъни жамият бошқарувида иштирок эта олиши ифода этилади. Чунончи, Маликаи Дилсўз Жамшид Хунхор билан жанг қилгани Румга кетганида унинг ўрнига мамлакатга подшоҳ бўлгани; канизаклари билан савдогар қиёфасида шаҳри Болғорга бориб, Жамшид ва Бодрафторни асирликдан озод этгани; неча номдор паҳлавонлар юраги дов бермай турганида Бахроми Хитойи билан жанг қилгани майдонга чиққани; Семурғ қушни маслаҳати билан паҳлавон Қазот ёрдамида Фаррухи Одийни мағлуб этиб, Жамшидни ўлимдан қутқаргани каби лавҳаларда Дилсўз тимсолида жамиятнинг мард, жасур ва оқила аёллари мадҳ этилади. Шунинг баробарида, Маликаи Дилсўзнинг ўзбек аёлларига хос бўлган ифбатлилик, ор-номуслилик сифатлари ҳам бўрттириб кўрсатилади. Масалан, Дилсўзнинг чиройини кўриб, Лайливаш, Дев Хомонбобо, Сайфи Содуқ, Зарринқабо каби ошиқлар парвона бўлади. Бироқ у “кўз очиб кўрган ёри” Жамшидга ҳар доим содиқ қолади. Ҳатто, Лайливашнинг қўлида чорасиз қолганида ҳам “ёримга хиёнат қилганимдан ўлганим яхшироқ”, деб ўзини дарёга ташлайди.

Яна бир лавҳада малика Лайливашнинг қўлига тушишни хоҳламай, ўрмон тарафга қочиб кетади. У ерда бир ботқоққа ботиб қолади, унга Семурғ қуш ёрдам беради. Семурғ қушнинг маслаҳати билан “бир қўли билан дарёдан балиқ тутиб, иккинчи қўли билан қуёшга тутиб пишириб ейдиган” паҳлавон Довуд Қазотдан ёрдам сўрайди. Қазотнинг сифатлари ўзбек халқ оғзаки ижодидаги “Эр Хубби” афсонасининг қаҳрамони Хуббига жуда ўхшатиб тасвирланади.

Бир ўринда қиссага анъанавий туш мотиви киритилган. Бодрафторнинг отаси Бодранги Азиз бомдод номозидан кейин мудраб ухлаб шундай туш кўради: тушида ўғли Бодрафторни “калласидан бир жилон, оёғидан бир жилон” кўтариб кетаётганини кўради. Ва ўғлини бошига ташвиш тушганини сезади. Ўзбек фольклорида туш мотивини чуқур таҳлил этган фольклоршунос Ж.Эшонқулов таъбирича, “Одатда,

сахар пайти барча зиён-заҳматлар, яъни тун (зулмат) кучлари чекиниб, ёруғлик (кун) ҳукми қарор топади ва шу пайт кўрилган тушлар албатта рўёбга ошади, деб англанади”⁷⁹. Бодранги Азиз ҳам ушбу тушини айна сахар палласи кўради. Келтирилган ушбу мисолдаги туш мотиви “сюжет тизимидаги халқаларнинг бир-бирига боғланиши” учун хизмат этади. Чунончи, тасвирланаётган хатар мотиви, яъни Бодрафтор ва Маликанинг бошига мушкул иш тушганлиги, асир олинганлиги Бодранги Азизга туш орқали аён бўлади. Бодранги Азиз таъбирчилар илонни “Ўнгда кўрсанг ганч, тушда кўрсанг янч” дейдилар деб, йўлга тушади ва бориб Бодрафтор ва Маликаи Дилсўзни қутқаради. Бироқ йўлда улар яна хатарга дуч келишади. Маликаи Дилсўз Лайливашнинг қўлига асир тушади. Шунда малика иффатини сақлаб қолиш учун, “Лайливашнинг сассиқ кучоғида ётгандан ўлганим афзал” деб ўзини дарёга ташлайди. Дарёда уни бир катта балиқ бутунлигича ютиб юборади. Бахман Косарўйнинг одамлари балиқни дарёдан тортиб олади. Балиқни ёрса, ичидан малика чиқади. Бодрафтор, Бодранги Азиз, Фаррухи Одий, Қазот келиб маликани қутқаради.

Қиссадаги айрим лавҳалар халқ оғзаки ижодидан ташқари ёзма адабиёт сюжетига ҳам ўхшашиб кетади. Масалан, Сорий Наърадевининг Маликаи Мохрўйни тошга чизилган суратида кўриб севиб қолиши, худди “Сабъаи сайёр”даги Баҳромни Дилоромнинг суратини кўриб ошиқу беқарор бўлиб қолгани каби тасвирланади.

Қиссанинг охири Камаки Каёнийнинг бобоси, дадаси ва Подшоҳ Жамшидни неча минг аскарини қутқариб, Қийтус Фарангини ўзларига тобе қилиб, Маликаи Мохрўйни “ўн тўрт яшар келинчакдек” қилиб Рум шаҳрига келгани воқеаси билан тамом бўлади. Гарчанд оғзаки вариантдаги воқеалар тафсилоти ёзма вариантга нисбатан “эртароқ”

⁷⁹ Эшонкулов Ж. Ўзбек фольклорида туш ва унинг бадий талқини. Филол. фан. докт. дисс. – Тошкент, 2010. – Б. 152.

якунланган бўлса-да, унда воқеалар ўз ечимини топганлиги боис уни тўлиқ вариант дейиш мумкин.

Кўриниб турибдики, халқ қиссасида бир томондан, гўянда анъанавий образ Жамшид саргузашти билан боғлиқ воқеага янгидан-янги лавҳалар, халқ достонлари, эртакларига хос мотивларни олиб кирган, иккинчи томондан, воқеалар ривожига тақозоси ўлароқ ўнлаб янги образларни яратиб, асар сюжети зиддиятини оширган. Натижада оддий китобхон адабий-эстетик завқ оладиган ўзига хос асар яратишга эришган.

БИР ФАРД МАЪРИФАТИ ВА БИР ҲИКОЯТ ДАЛОЛАТИ

Алишер РАЗЗОҚОВ

СамДУ ўқитувчиси, PhD

Шарқ мумтоз адабиётини таҳлил ва талқин қилиш ўзининг миллий, тарихий асосларига эгадир. Бунда мавзу ва ғоя, асар муаллифининг бадиий нияти унинг замирига шу қадар пардали йўсинда жойлашадики, уни фақатгина мусулмон Шарқининг ўзига хос бўлган талқин йўллари билангина юзага чиқариш мумкин. Хусусан, Алишер Навоийнинг каттаю кичик ҳар бир асарини ҳам у мансуб бўлган Ислом минтақасининг миллий, тарихий, фалсафий заминидан ажратиб талқин этиб бўлмайди.

Алишер Навоий ижодининг мавзу ва ғоялар оламини бир нуқтага туташтирадиган олтин ҳалқа бу инсоннинг олий ҳақиқатга томон интилиши, бошқача қилиб айтганда Ҳақ ва инсон муносабатидир. Навоий учун олий ҳақиқатни топишнинг бош воситаси – Ислом йўли ва унинг маърифий англами бўлмиш тасаввуф таълимотидир. Сир эмаски, Навоий ижоди тасаввуф билан уйғун ҳодисадир. Фақат буни англаш талқин орқали юзага чиқиши мумкин. Чунки, “Тасаввуфий маъно бадиий асарга

Мўминжон Сулаймонов. Ҳофиз шерозийнинг хоразмлик мухлиси.....	108
Ma'rifat Rajabova. Alisher Navoiy lirikasida etnografik folklorizmlar.....	113
Назора Бекова. Фоний- Навоий рубоийлари таҳлили.....	118
Зилола Амонова. Феруз ижодида насимий анъаналари.....	124
Саломат Маткаримова. Комил Хоразмийнинг Навоийга мухаммаслари.....	129
Насима Қодирова. Жомий ва Навоий муносабатлари Иброҳим Ҳақкулов талқини.....	133
Шаҳноза Раҳмонова. Таркиббанд жанри таҳлили.....	137
Хуснигул Жўраева. Хусайний девони нусхалари хусусида.....	140
Матлуба Жабборова. “Жамшид қиссаси”нинг оғзаки вариантида бош қаҳрамон сиймоси.....	143
Алише Раззоқов. Бир фард маърифати ва бир ҳикоят далолати.....	153
N.E. Sabirova. O'zbek xalq og'zaki ijodiyotida Navoiy merosining o'rni.....	157
Dilafruz Nazarova. Huvaydo she'riyatida Iso Masih obrazi.....	160
Жавлонбек Жовлиев. Мумтоз адабиётимиз тадқиқотида Шайхзоданинг ўрни.....	163
Наима Алиқулова. “Тазкирани мажзуб” да қаландарлар зикри.....	168
Mehriniso Choriyeva. Tamkin Buxoriy adabiy merosi.....	174
Maxmuda Yuldasheva. “Xamsa” dostonlarida hukmdorlar timsoli.....	181
Farrux Qulsaxatov. Jomiy ma'rifiy qarashlari.....	184

ЎЗБЕК АДАБИЁТИ, АДАБИЁТ НАЗАРИЯСИГА ДОИР МАСАЛАЛАР

Бахтиёр Назаров. Бадий асарда матн ва манба муаммолари (Эркин Воҳидовнинг “Иккинчи тумор”асари мисолида).....	189
Шоира Ахмедова. Ҳикояда сўз қўллаш маҳорати.....	196
С.Сайдалиев. Маданиятлараро мулоқотга ўргатишда бағрикенглик (толерантлик) тамойилини ҳисобга олиш.....	201